

12. Труды отдела древнерусской литературы / Академия наук СССР, Институт русской литературы (Пушкинский дом). – М.; Л.: Наука, 1934. – 1990. – Т. 22: Взаимодействие литературы и изобразительного искусства Древней Руси / ред. Д. С. Лихачев, М. А. Салмина. – М.; Л.: Наука, 1966. – 476 с.
13. Українське бароко [Текст] / кер. проекту Д. Наливайко; ред. кол. Д. Горбачов [та ін.]. – Харків: Акта, 2004. – (Бібліотека Державного фонду фундаментальних досліджень). – Т. 1. – 2004. – 636 с.
14. Ушкалов Л. Основні риси теології тексту в літературі українського бароко / Л. Ушкалов // Медієвістика. Випуск 1. – Одеса: Астропринт, 1998. – 160 с.

УДК 821.161.2-311.6.09

ОСОБЛИВОСТІ КОНЦЕПЦІЇ ЛЮДИНИ XVIII СТОЛІТТЯ В ІСТОРИЧНИХ РОМАНАХ Ю. МУШКЕТИКА ТА Р. ІВАНИЧУКА

Пінчук Т. С., к. філол. н., професор

ДЗ “Луганський національний університет імені Тараса Шевченка”

Стаття присвячена дослідженню особливостей концепції людини XVIII століття в історичних романах Ю. Мушкетика та Р. Іваничука. Визначаються етнопсихологічні особливості образів, змодельованих у прозових творах письменників. Інтерпретація образів історичних романів “Гайдамаки”, “Гетьманський скарб” Ю. Мушкетика, “Орда”, “Мальви”, “Журавлиний крик” Р. Іваничука здійснюється в складному переплетінні етнічних, релігійних та інших національних традицій.

Ключові слова: художня концепція людини, характер персонажа, ментальність, інтерпретація, історичний роман.

Пинчук Т. С. ОСОБЕННОСТИ КОНЦЕПЦИИ ЧЕЛОВЕКА XVIII СТОЛЕТИЯ В ИСТОРИЧЕСКИХ РОМАНАХ Ю. МУШКЕТИКА И Р. ИВАНИЧУКА / ГЗ “Луганский национальный университет имени Тараса Шевченко”, Украина.

Статья посвящается исследованию особенностей концепции человека XVIII столетия в исторических романах Ю. Мушкетика и Р. Иваньчука. Определяются этнопсихологические особенности образов, смоделированных в прозе писателей. Интерпретация образов исторических романов “Гайдамаки”, “Гетманские сокровища” Ю. Мушкетика, “Орда”, “Мальвы”, “Журавлиный крик” Р. Иваньчука осуществляется в сложном переплетении этнических, религиозных и других национальных традиций.

Ключевые слова: художественная концепция человека, характер персонажа, ментальность, интерпретация, исторический роман.

Pinchuk T. S. THE FEATURES OF THE CONCEPT OF THE PERSON XVIII CENTURIES IN THE HISTORICAL NOVELS OF U. MUSHKETIK AND R. IVANICHUK / Luhansk Taras Shevchenko National University, Ukraine.

The article is dedicated to research of the features of the conception of the person XVIII centuries in historical novels of U. Mushketik and R. Ivanichuk. The ethnopsychology features of the characters modelled in prose of writers are determined. The interpretation of characters of the historical novels is “Haydamaks”, “Hetman treasures” of U. Mushketik, “Horde”, “Mallows”, “Spindle scream” of R. Ivanichuk realized in the difficult interlacing of ethnic, religious and other national traditions.

Key words: the art concept of the person, character of the hero, mentality, interpretation, historical novel.

Кожне суспільство певної епохи виробляє свій специфічний образ світу. Це частково фіксується у створенні власної картини історії. “Кожна епоха створює своє уявлення про історичне минуле, – писав Л. Февр. – У неї свій Рим і свої Афіни, своє Середньовіччя й свій Ренесанс” [4, с. 62]. Кожна епоха реконструює та інтерпретує минуле і таким чином витворює своє власне бачення світу. Але основою цього бачення є не довільна фантазія, а спільне розумове та психічне оснащення даної епохи. Кожне суспільство на визначеній стадії розвитку має свої специфічні умови для структурування індивідуальної свідомості: культура і традиція, мова, спосіб життя й релігійність утворюють свого роду “модель”, у межах якої і формується ментальність [2, с. 59].

На сучасному етапі постала необхідність у активному вивченні й використанні категорії “художня концепція особи”, оскільки вона дозволяє врахувати всі складові створеного письменником образу і має на увазі типологію осіб, безпосередньо пов’язану з питанням про суть і сенс людського життя, про національну своєрідність нашого народу.

Метою нашого дослідження буде аналіз специфіки зображення концепції людини XVIII століття в українському історичному романі другої половини XX століття. Об’єктом вивчення стали романи: “Гайдамаки”, “Гетьманський скарб” Ю. Мушкетика, “Орда”, “Мальви”, “Журавлиний крик” Р. Іванчука.

Досягнення вищезазначеної мети передбачає розв’язання таких завдань:

- з’ясувати значення літературного терміну “концепція людини”;
- встановити етнопсихологічні особливості образів, змодельованих у прозових творах письменників;
- розкрити особливості концепції людини XVIII століття крізь призму історичних романів Ю. Мушкетика та Р. Іванчука.

На сучасному етапі в літературознавстві термін “концепція людини” визначається як “всеохоплююче літературознавче поняття, що дозволяє на основі дослідження внутрішньої структури тексту виділити багатство та неоднозначність етичних установок змальованого у творі індивідуума, проаналізувати закономірності художнього мислення автора, мовнокомунікативні форми вираження культурно-художнього типу характеру героя в літературі” [15, с. 3]. Великий внесок у розробку теоретичних засад терміна зробили А. Бочаров, М. Жулинський, Л. Кіракосян, В. Марко та ін.

Для того, щоб створити цілісний образ, одних документів недостатньо; спираючись на них, треба набагато ширше охопити суспільно-історичну дійсність, треба розкрити й викласти основні тенденції епохи; лише так можна зрозуміти і змалювати ті межі, які зробили історичну особу дорогою й близькою для народу.

Класики історичного роману давали широку та багату картину народного життя й представляли історичну особу як вище узагальнення істотних тенденцій переломних моментів у історії народу. Генетичну визначеність “всесвітньо-історичні індивіди” отримують у класичних романах завдяки тому, що тенденції народного руху і його ворогів утворюють розвинену і конкретну основу цих романів.

Історичний роман художньо відображає рух історичної дійсності, і критерій для оцінки його змісту та форми має бути узятий з тієї ж дійсності – з життя народу, з її розвитку, що проходить через ряд криз. Проблема людини та історії, складні взаємини індивідуума та суспільства, пошук людиною свого місця в світі є однією з важливих проблем сучасності і, закономірно, центральною в багатьох творах літератури XX століття, зокрема історичної прози. Якщо перед історичною наукою постала необхідність нової інтерпретації історичних подій і постатей, їх драматичних протиріч, то твори на історичну тему мають своє специфічне завдання – формувати національну свідомість, примножувати та розкривати історичний духовний досвід людства, передавати моральні уроки майбутнім поколінням.

На змістовому рівні історія у творах має важливе значення, але в той же час вона є засобом втілення іншого, абстрактнішого змісту, вона відтворена не сама заради себе – авторів цікавить людина в історії як носій певної суми індивідуально-психологічних, індивідуально-національних рис.

Героям творів Ю. Мушкетика, як історичним, так і вигаданим, притаманна чуттєвість, самозаглиблення, що є специфічними рисами українського менталітету, а саме кордоцентризму (від грецьк. *cardia* – серце та лат. *centrum* – осердя). На цю особливість українського характеру вперше звернув увагу О. Мірчук, учений вказує, що “не розум – *ratio res gitans* – цей для західного світу та його мислення й філософування характеристичний і рішальний чинник, а чуття первісне, сильно закорінене в глибинах душі, є основним мотивом діяльності” [12, с. 237]. Всі ці особливості яскраво простежуються в характерах героїв твору “Гетьманський скарб”, а особливо на долі Івана Сулими, який із сором’язливого писарчука став козаком. На початку роману автор нас знайомить із дуже прилежним у навчанні онуком гетьмана Івана

Сулими, який старанно студіює підручники та навіть чути не хоче про військову справу. Проте, потрапивши у лави козацького війська, він поволі звикає до порядку, хоча часто згадує матір та своїх друзів. Це свідчить про чуттєвість та неабияку емоційність юнака, він дуже близько до серця сприймає зауваження та насміх оточуючих. Саме так треба сприймати й становлення Івана Сулими як козака: він відчув (саме відчув) відразу до зрадника, який викрадав папери з канцелярії й вперше став на шлях оборони, по-перше, від удаваного товариша, а по-друге, шанованого й справедливого, на його думку, гетьмана Павла Полуботка.

Літературна концепція історичного роману “Гетьманський скарб” зображає особливості українського національного характеру в образах твору (козацьких начальників, писарчуків, запорожців, простих селян) народні радощі й печалі, його стихійні й усвідомлені прагнення. Проте герої виводяться з площини не лише соціальних устремлінь, бо за описом конкретних доль і ситуацій бачаться типологічно загальні проблеми життя, які осмислюються художником у складному переплетінні етнічних, релігійних та інших національних традицій.

Саме тому герої романів Ю. Мушкетика вбирають у себе найрізноманітніші, найприхованіші прагнення народу; вони висловлюють не лише те, що вже усвідомлене й знаходиться, так би мовити, на поверхні життя, а проникають углиб, з'ясовують чому виникла така ситуація та якими дорогами народ може дійти до свого звільнення. Такі герої, як Павло Полуботок, Максим Залізняк викликають своєю особою передбачення свідомої і рішучої визвольної боротьби, що наближається з кожним днем. І створюється цей образ на основі чуйного сприйняття тих суспільних рухів і прагнень, які вже є насправді.

Етнопсихологи одноставно виділяють у національному характері три аспекти, які відповідають за його формування – це почуття, воля та розум. Домінантними серед цих категорій для української національної вдачі, вважають Д. Донцов, М. Костомаров, О. Кульчицький та В. Янів, звичайно почуттєву сферу.

Саме почуття є провідним мотивом роману “Мальви” Р. Іваничука, цей твір просякнутий наскрізь почуттям любові до дітей, почуттям жури та ностальгії за батьківщиною, почуттям безпомічності та безвихіддя, неспроможності подолати вагомні перепони в житті: “Жмакали душу сумніви, шугали в голові прекрасні думки, і між ними промайнула ота, тепер уже зовсім чужа й непотрібна: що було позаду? Що? А чи варто далі згадувати про те, що зажурилась Україна, бо ніде прожити? Україна... А я хіба не Україна, укроена, ущерблена, як моя земля... А ось вони, жовті, мізерні квіти, забули свою вітчизну і живуть. Якби розрослись пишно, як там, їх згризли б верблюди й осли. Та вони змирились...” [8, с. 24].

Саме цей пристрасний монолог якнайкраще ілюструє всю силу почуття, яке переживає жінка, що залишилась сам-на-сам у чужій країні, з чужими людьми та вірою. Марія відчуває свою безпомічність у такій ситуації, їй залишається тільки мріяти про повернення додому. За визначенням Д. Донцова цей сентименталізм української душі призводить до ідеалу як життєвого стилю: “Звідси їх краса, що була не в стримлінню до здобуття, а в тузі за ідилією ... краса відірвана від хотіння” [5, с. 125].

Діяльність і рух, які були для західноєвропейських мислителів, зокрема Гегеля, вищим ідеалом життя, у наших філософів розумілися як – спокій і щастя в спокої. Так, наприклад, Григорій Сковорода з твору Р. Іваничука “Журавлиний крик” говорить: “Мене ось вигнали з Харківського колегіуму, вигнало зборище мавп філософських, що ніякої суті в істинній науці не розуміють... Але хай благословить Господь край над Сулою: я нині тут віднайшов нарешті спокій” [7, с. 85]. Ізоціоналізм жив у національному ідеалі – втеча від світу до скитів, як найдавніший ідеал християнства, що гармонізувало з утечею в містику чи в фантастичний світ ілюзії. Утеча від дійсності – це теж ідеалізація життя: це перемога сірої буденщини святочною декоративністю.

Таким чином, виявляємо таку типову українську рису, як брак агресивності, яка проявляється часом у перечікуванні несприятливих умов, тяжкого, навіть принизливого становища. Погоджуємося з думкою Я. Яреми, який стверджує, що ще в князівські часи українська добродушність виявилася з повною силою. Українські князі неохоче виходили на збройний виступ, обмежуючись оборонними заходами та “вибираючи шлях мирного добросусідського порозуміння”. Іноді ця риса переходить у пасивність [18, с. 26]. За твердженням Д. Віконської з

роботи “За силу й перемогу”, це пояснюється браком волі, бо ж саме напругою волі можна перемогти все, навіть важкі обставини, і можна силою волі за найважчих умов самовиявитися.

Браком волі відзначається головний герой роману “Орда” Р. Іваничука, вчений протоієрей, молодий схимник, Єпіфаній. Герой роману відзначається душевною роздвоєністю: з одного боку він поводить як безвольний, покірний владі й обставинам, він “...бачив муки й передсмертний жах, внутрішньо рвонувся, щоб стати серед людей і позбутися ганьби, яка нависала над ним, та зрозумів, що страх сильніший за нього, що він не може добровільно піти на смерть” [9, с. 6], а з іншого боку – у ньому протягом твору визріває ідея національної незалежності своєї держави від іноземних загарбників. Як людина віруюча він здатний принести себе в жертву для свого народу, але виправдану. Він шукає в собі відповіді на питання й, долаючи велику кількість випробувань, знаходить свій шлях у Храмі. Письменник образом головного героя застерігає, що не страх за своє життя повинен панувати над нами, а страх втратити людяність, піддавшись миттєвим труднощам.

Національне світосприймання є основою поетики Р. Іваничука. Героїв романів “Орда”, “Журавлиний крик”, “Мальви” вирізняють особливі зв’язки з навколишнім світом, звідси й цілісність характерів, принципових підходів до життя. Образи природи, окремі природні елементи в романі Р. Іваничука – це символи, які складають закінчений ряд художніх філософем, які тісно співвідносяться з характером і світовідчуженням героїв. Діалектична єдність людини і часу виникає через багатозначну, філософсько-психологічну категорію пам’яті. Автор намагається відтворити багатовимірність життєвого потоку, який неможливо розбити на складники, – так у ньому все взаємопов’язано, переплетено один з одним.

Прагнучи усвідомити місце людини в історичних і суспільних процесах, зрозуміти його як об’єкт і суб’єкт історії, глибше осягнути проблеми сьогодення, письменники другої половини ХХ століття, а саме Ю. Мушкетик та Р. Іваничук, по-новому репрезентують події минулого.

У героїчних образах історичних романів Ю. Мушкетика та Р. Іваничука, у яких зображуються події XVIII століття, особливо треба відзначити потяг до свободи, розкнутості. Образи козаків зумовлені необхідністю незалежності в словах і вчинках. З іншого боку орієнтація на миттєву дію формує нездатність до постійного вольового та розумового зусилля. Вона оцінюється як одна з головних вад українського характеру. Тривалий час позаісторичного існування, цілеспрямованого нищення інтелектуального потенціалу українського народу призвели до формування нездатності сприйняття нових форм мислення та практичної діяльності. Хоча значній частині героїв романів Ю. Мушкетика та Р. Іваничука притаманні певний консерватизм у мисленні та відсутність достатньо швидкої реакції на зміну обставин, слід відзначити, що головні герої романів (Максим Залізняк, Павло Полуботок, Павло Любимський) відзначаються активною та усвідомленою життєвою позицією. Усі герої намагаються принести користь своїй Батьківщині, стати її захисниками, тому весь життєвий шлях цих особистостей спрямований на пошук адекватних заходів для покращення життя в своєму краї. Якщо Максим Залізняк обирає для впровадження своїх ідей збройне повстання, то Павло Любимський хоче вплинути на свідомість українців засобами художнього мистецтва: він пише книгу про дії наших земляків і передових європейських мислителів щодо суспільних перетворень, які відбуваються не засобом збройного повстання, а через зміну світогляду, осягненню передових ідей сучасності. Єпіфаній піклується про створення храму, про духовне врівноваження кожної особистості, пошук внутрішньої гармонії.

Таким чином, головні герої творів, маючи свідомі, передові ідеї щодо перетворення навколишньої дійсності, намагаються втілити їх у життя і ведуть боротьбу не тільки з ворогом, а, що найпоказовіше, зі своїми пасивними, консервативними товаришами.

Отже, виділені риси національного характеру, які простежуються в образах романів надають оповідач більш реалістичного звучання, завдяки майстерному поєднанню історичних персонажів та художнього домислу виявляється цілісна картина світобачення українців доби XVIII століття, а також робляться спроби співставлення з сучасністю. Висвітлюються дуже яскраво через образи героїв твору ті риси, які, безперечно, завадили зміцненню української державності.

Р. Іваничук повсякчас у своїх романах використовує часово-просторові експерименти. Наприклад, у романі “Журавлиний крик” представлені історичні реалії трьох країн: України,

Росії, Франції у розвитку й взаємодії. Р. Іваничук у цьому творі спробується звести Катерину II, Потьомкіна, Орлових, Суворова, українських козаків, представників тогочасної української, російської і навіть французької інтелігенції, простих селян та спудеїв; представників духовенства. Перед читачем постає панорама життя тогочасної Російської Імперії і частково Франції, а також масштабні картини битв, заворушень, торжеств. Вражає глибина пізнання автором історії того часу.

У романі “Мальви” оповідь переходить від зображення життя української полонянки Марії на татарській землі до розповіді про боротьбу за престол у Османській імперії (заколот проти Амурата IV, правління Ібрагіма й зречення престолу на користь семирічного сина Магомета IV).

“Для художньої манери Ю. Мушкетика експерименти з часо-просторовими формами не характерні, тому що він більше націлений на епічно розлогу оповідь, у якій головний смисл розкривається на глибинних рівнях символіки, закоріненої в образах народної поетики. Тому письменник, звертаючись до історичної тематики, художньо досліджує не стільки образ сильної особистості, що проходить випробування державною владою гетьманства, скільки дошукується через численні сюжетні лінії і взаємодію героїв буттєвих витоків часу “героїв і зрадників”, – зауважує М. Кодак [11, с. 119].

Зосереджуючи свою увагу на зображенні людини, особистості, Ю. Мушкетик та Р. Іваничук не могли оминати проблеми відносин людини і суспільства. Позиція головного героя не завжди зрозуміла суспільству, що його оточує. Так, наприклад, Іван Сулима через свою м'яку вдачу дуже часто терпів злі витівки й глузування оточуючих. Він, онук гетьмана Івана Сулими, що успадкував материнський лагідний витончений характер не міг знайти спільної мови зі студентами семінарії, козаками, писарчуками, поки не пройшов етап свого становлення як особистості сильної, мужньої та витривалої.

У романі “Орда” через свої душевні розлади, спричинені побаченням у Батурині, Єпіфаній не знаходив спільної мови та порозуміння із оточуючими. Він оминав людей, подорожував усамітнено, потрапивши до палацу О. Меншикова, де прислужував разом із карликами, повністю зневірився в собі. Проте потім зрозумів, що він не один втратив життєві орієнтири й він починає шукати в собі відповіді на питання й, долаючи велику кількість випробувань, знаходить свій шлях у Храмі.

Найскладнішими виявляються відносини Марії (“Мальви”) та її оточення. Це зумовлене відірваністю головної героїні від рідної землі, вона потрапляє до чужоетнічного середовища й тому почуває себе, без своєї культури, релігії та природи, сиротою.

Концепція людини XVIII століття у романах прозаїків другої половини XX століття відзначається також тісною взаємодією особистості й Батьківщини. Герої не можуть почувати себе повноцінними, якщо перебувають поза межами України. Вони прагнуть якнайшвидше повернутися на рідну землю, бо тільки на ній почувують себе впевненими та сильними.

Отже, концепція людини вбирає в себе риси національного українського характеру, що відзначається неповторним поєднанням свого й спільного з іншими народами. Так, концепція людини XVIII ст. відзначається підвищеною емоціональністю, кордоцентризмом у сприйнятті дійсності, зростаючою важливістю свідомого інтелектуального осягнення світу та не повною мірою реалізованою вольовою, інтегруючою складовою образів історичних романів. Концепція людини в аналізованих творах виявляється в багатовимірності зв'язків особистості та суспільства, через засоби створення епічності та панорамності зображення, своєрідного поєднання фактографічного матеріалу та пригодницького начала, а також у особливому поєднанні рис, властивих українському національному характеру.

ЛІТЕРАТУРА

1. Грабович Г. Грані міфічного: образ України в польському й українському романтизмі / Г. Грабович // Арка. – 1993. – № 1-2. – С. 8-16.
2. Грабовська І. Проблема засад дослідження українського менталітету та національного характеру / І. Грабовська // Сучасність. – 1998. – № 5. – С. 58-66.

3. Гуляк А., Кейда Ф. Концепція героя в романах Юрія Мушкетика про Гайдамаччину / А. Гуляк, Ф. Кейда // Київська старовина. – 2004. – № 2. – С. 74-85.
4. Гуревич А. Исторический синтез и Школа “Анналов” / А. Я. Гуревич. – К.: Либідь, 1991. – 248 с.
5. Донцов Д. Націоналізм / Д. Донцов. – Л.: Нове Життя, 1926. – 255 с.
6. Жулинський М. Традиція і проблема ідейно-естетичних пошуків в українській літературі ХХ століття / М. Жулинський // Записки наук. товариства імені Т.Шевченка. Праці філолог. секції. – Львів, 1992. – С. 141-153.
7. Іваничук Р. Журавлиний крик / Р. Іваничук. – К.: “ТАСТ-М”, 2001. – 382 с.
8. Іваничук Р. Мальви / Р. Іваничук. – К.: Веселка, 1993. – 240 с.
9. Іваничук Р. Орда / Р. Іваничук. – К.: Укр. центр духов. культури, 1994. – 192 с.
10. Ільницький М. Людина в історії: Сучасний український історичний роман. – К.: Дніпро, 1989. – 356 с.
11. Кодак М. Історичне повісткування, замки й ключі: Ю. Мушкетик / М. Кодак // Київ. – 1999. – № 3-4. – С. 119-122.
12. Мірчук І. Толстой і Скворода, два національних типи / І. Мірчук // Записки Українського наукового інституту в Берліні. – К., 1929. – Т. 2. – 314 с.
13. Мушкетик Ю. Гетьманський скарб / Ю. Мушкетик. – К.: Либідь, 1999. – 352 с.
14. Мушкетик Ю. Твори: у 5-ти т. / Передм. М. Жулинського / Ю. Мушкетик. – Т. 1. – К.: Дніпро, 1987. – 607 с.
15. Романенко О. Концепція людини в українській літературі 20-х років (на матеріалі прози Г. Михайличенка, М. Хвильового, М. Івченка, В. Підмогильного): автореф. дис. к. філол. н.: 10.01.01 / О. В. Романенко. – К., 2002. – 21 с.
16. Слабошпицький М. Мистецтво писати історичні романи : (Р. Іваничук) / М. Слабошпицький // Київ. – 1999. – № 5-6. – С. 139-141.
17. Янів В. Нариси до історії української етнопсихології / В. Янів. – Мюнхен: УВУ, 1993. – 218 с.
18. Ярема Я. Українська духовність в її культурно-історичних виявах / Я. Ярема // Перший український педагогічний конгрес 1935 р. – Л.: Рідна школа, 1988. – С. 16-88.

УДК 821.161.2-31.09+929 Дімаров

ТИПОЛОГІЯ ХАРАКТЕРІВ У РОМАНІ “І БУДУТЬ ЛЮДИ” А. ДІМАРОВА

Плужник О. М., аспірант

ДЗ “Луганський національний університет імені Тараса Шевченка”

Стаття присвячена дослідженню типології характерів у романі А. Дімарова “І будуть люди”, а також аналізу засобів характеротворення письменника.

Ключові слова: характер, психологізм, образ, принцип характеротворення.

Плужник О. М. ТИПОЛОГІЯ ХАРАКТЕРІВ В РОМАНЕ “И БУДУТ ЛЮДИ” А. ДИМАРОВА / ГЗ “Луганский национальный университет имени Тараса Шевченко”, Украина.

Статья посвящена исследованию типологии характеров в романе А. Димарова “И будут люди”, а также анализу средств характерообразования писателя.

Ключевые слова: характер, психологизм, образ, принцип характерообразования.